

Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Kopuş Momentleri: İdeolojik Tercihleri ve Jeopolitik Zorunlulukları Anlamlandırmak

Gökhan ÇINKARA*

Özet

Türk dış politikasının Cumhuriyetin 100.yılında iki önemli dönemeç içinde şekillendiği söylenebilir: Arap baharı öncesi ve sonrası. Bu makale Türk dış politikasının iç siyasete matuf söylem düzeyi ve dış politikayla ilişkili eylem alanını belirleyenlerin siyasi elitlerin ideolojik tercihleri olduğu kadar onların dışında şekillenen jeopolitik zorunluluklar olduğu tezini incelemektedir. Bu araştırmada Türk dış politikasının 100 yıllık serencamı analitik bir düzlemde ele alınmıştır. Türk dış politikası Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren içe dönük ve bölgesel gelişmelerle Türkiye'yi ilgilendirdiği ölçüde müdahil olan bir bürokratik elit anlayışına sahipti. Türk dış politikası erken Cumhuriyet döneminde kurucu lider Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" sözüyle temel politik yönelimi anlaşılabilir. Atatürk ve kurucu elitlerin küresel ve bölgesel gelişmelere doğrudan müdahil olmaktan kaçınmaları İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi ve II. Dünya Savaşı'nda takınan tutumlarda da görülebilir. Bu anlayış kendisini 2010'lu yıllara kadar belirli bir düzeyde devam ettirmiştir. Arap Baharı sürecinin başlamasıyla Türkiye'de politik elitler bu yeni süreci seleflerinden farklı yaklaşarak doğrudan müdahil olma politikasını benimsemişlerdir. Arap Baharı'nı besleyen toplumsal ve jeopolitik dinamiklerin çözülmesiyle müdahil olma pozisyonu terkedilmiş yeni süreç rasyonalize edilmeye başlanmıştır. Bu makale iki dönem arasındaki gelişmeleri süreklilik ve kopuş momentleri arasında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Arap Baharı, Jeopolitik

Abstract

Turkish foreign policy, on the eve of the Republic's centennial, can be bifurcated into two salient epochs: pre and post-Arab Spring. This examination endeavors to elucidate the dual forces shaping this policy: the ideological predilections of the ruling elites and the extrinsic geopolitical exigencies. This paper offers an analytical perusal of Turkey's diplomatic trajectory over a century. Since the Republic's inception, its foreign policy exhibited an insular bureaucratic elitism, engaging with regional metamorphoses primarily when they bore implications for Turkey. The foundational philosophy of the Republic's foreign stance is encapsulated in Atatürk's aphorism: "peace at home, peace in the world". This non-interventionist disposition, evident during Atatürk's leadership, persisted through President Ismet İnönü's tenure, most notably during the Second World War. Such an approach largely remained consistent until the advent of the 2010s. However, the Arab Spring marked a paradigm shift; Turkish elites deviated from historical precedent by actively immersing in this tumultuous epoch. Yet, as the underpinning socio-geopolitical catalysts of the Arab Spring disintegrated, this interventionist stance was recalibrated. This paper seeks to dissect the interstices and juxtapositions spanning these two distinctive periods.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Arab Spring, Geopolitics

* Dr. Öğretim Üyesi., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokhan.cinkara@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8372-8571

Giriş

Türk dış politikası (TDP) 100 yıllık cumhuriyet tarihi içerisinde çeşitli jeopolitik gelişmelerin etrafında üslup ve tutum geliştirmeye çalışmıştır. Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş bir rejim değişikliği ile olsa da dış politika mevcut coğrafi parametreler ve toplumsal yapı gibi sabitelerle sınırlandırılmıştır. Değişen, dönüşen ve bunun karşısında sabit olan ve kökleşmiş etmenler dünü, bugünü ve geleceği şekillendiren temel faktörler olduğu söylenebilir.

Uluslararası ilişkiler analizleri dış politikanın izole ve dışsal gelişmelerle şekillendiği üzerine kuruludur. Küresel siyasette meydana gelen önemli makro gelişmeler (savaşlar, bloklamalar ve çatışmaları sonlandıran barışlar vb.) Türk dış politikasının yönelimlerini belirleyen esas gelişmelerdir. Bunun yanında bu makalede fikirlerin öneminden ve önceliğinden öte yandan yapısal faktörlerin belirleyiciliği de göz önüne alınacaktır. Böylece 100 yıllık Türk dış politikasının siyaset bilimi merkezli bir okuması yapılmaya çalışılacaktır.

Tercihler ve zorunluluklar politika setlerinin ortaya çıkmasında kritik faktörler olarak görülebilir. Dış politika yapıcıları bir yandan seçim dönemlerinde seçmenlerini konsolide etmenin mikro stratejileriyle öte yandan ulusal güvenliği teminat altına almak için küresel jeopolitik gelişmeler içerisinde denge bulmak arasında gidip gelmektedir. Bu da yerleşik eltiler ve hükümet siyasetçileri arasında kısa vadeli veya uzun vadeli dış politika tercihleri arasında tercihler konusunda gerginlik alanları yaratmaktadır. Siyasetçilerin dünya görüşlerinin yani dünyayı anlama, anlamlandırma ve buna göre hareket etme davranışları temel olarak siyasal ideolojilerinden kaynaklanmaktadır. Siyasal ideoloji ise bu makalede en geniş anlamıyla seçmenler ve seçilmişler arasında muhtabakata varılmış program ve strateji olarak özetlenebilir.

Dış politikanın sadece iki ülke arasındaki güç ilişkilerine indirgenemeyeceği bu çalışmanın temel savunusunu oluşturmaktadır. Bu da bir yönüyle dış politikanın elitlerin yönlendirmesi altında şekillendiği kadar toplumsal kaynakları olduğu gerçeğine yaklaştırır. Seçimli demokrasilerde seçilenler ve seçmenler arasındaki ilişki karşılıklı ve kompleks boyutları olan bir süreçtir. Karşılıklıdır çünkü seçilenler her seçim dönemi sonrasında seçmenlerinden oy isterler ve politikalarına destek ararlar. Seçmenin beklentileri kendisinin tercihlerinde mutlak otonomisinin olduğu anlamına gelmemektedir. Seçmenin seçilenler ve onların organik aydınları eliyle yönlendirileceğini, güncel durumlara yönelik mevcut psikolojik ve duygusal durumlarının politize edilebileceğini söylemek mümkündür.

Bu makale TDP'yi iki kritik tarihsel döneme ayırmaktadır. İlk cumhuriyetin kuruluşundan Arap Baharı'na kadar olan süreçtir. İkincisi ise Arap Baharı sonrası süreçtir. Arap Baharı TDP açısından önemlidir. Çünkü bir yönüyle statükoculuk ve revizyonizm arasında bölümlendirme yapmaktadır. Türk dış politikası Arap baharı süreci öncesinde genel ilke olarak 'yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesini benimsiyordu. Bu da bir yönüyle iç ve dış politika ayrımını doğuruyordu. Türkiye'nin ulusal sınırlarını aşan süreçlerde ancak ait olduğu kurumsal yapılar eliyle müdahil olabileceği tezini içeriyordu. Arap Baharı sonrası süreçte elitler, toplum ve bürokrasinin bir dış politika konsepti etrafında mobilize edilebileceği görüldü. Arap Baharı bu açıdan Türk dış politikasında radikal bir kopuşu temsil eden bir süreci imlemektedir.

Arap Baharı'na Kadar TDP

Cumhuriyetin 1923'te ilanı yeni bir rejimin başlangıcını işaretlese de imparatorluk bürokrasisi ve birlikte gelen devlet hafızası yeni döneme intikal edecektir. Cumhuriyet ve Osmanlı arasında bir kopuştan değil bir süreklilikten bahsetmek bu açıdan yerinde olacaktır (Acun, 2007; Erol & Ozan, 2011). Türk dış politikasının bu yeni evresinde ülkenin yeni coğrafi büyüklüğüne uygun olarak yeni dış politika setleri inşa etmek gerekecekti (Oran, 2010).

1920 ve 1930'lu yıllar küresel siyasetin Birinci Dünya Savaşı sonrası dengesini aradığı yıllardı (Obstfeld, 2017). Bu dönemde barışın temini ve sürdürülmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğuna dair görüş ayrılıkları mevcuttu. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde siyasi elitler ikiye bölünmüştü. ABD barışın istikrarı yeni tip enternasyonalizmin taşıyıcısı olmalıydı. Diğerlerine göre ise ABD ülke içi meselelere daha fazla yoğunlaşarak milliyetçiliği siyasetin temel parametresi olarak benimsemeliydi (Holocaust Encyclopedia, 2022). Avrupa'da ise savaşın kalıntıları sonrasında siyaset rotasını arıyordu. Kıta Avrupası'nda ve ABD'de 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle enflasyon kontrolden çıkmış ve işsizlik dramatik boyutlara ulaşmıştı (Bordo vd., 1998; Clavin, 2000). Ekonomik krizin sorumluları olarak ülkenin kozmopolit elitleri hedef gösteriliyordu (Cassis vd., 2018) a crisis to which they contributed only marginally? Why do they seem to have got away with the recent crisis, in spite of their palpable responsibilities in triggering the Great Recession? This chapter provides an analysis of the differences between the bankers of the Great Depression and their colleagues of the late twentieth/early twenty-first century — regarding their position within, and attitude towards the firm, work culture,

mental models, and codes of conduct—complemented with a scrutiny of the public discourse on bankers and financiers before and after the two crises. The authors argue that the (relative. Bu da liberalizmin siyasi ve ekonomik kaynaklarını zayıflatan bir gelişme olarak görülebilir. Serbest piyasaya dair şüphencilik artmış, parlamenter demokrasinin krizi konusunda çoğu kişi ittifak etmişti (Kallis, 2019; Klapsis, 2014). Tarihin bir ironisi olarak bu ortam hem sağ hem de sol siyasetin aşırı kanatlarını merkeze çekerek popüler desteklerinin artmasına imkân tanımıştı. 1930'larda Adolf Hitler'in, Benito Mussolini'nin ve Joseph Stalin'in yükselişi ve iktidarlarını tahkim etmesi bu tür bir küresel siyasal eğilimin kolaylaştırıcılığında mümkün oldu.

Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB), Almanya'nın ve İtalya'nın yeni düzene dair genişlemeci politikalarına yönelik olarak bir dengeleme geliştirmesi gerekiyordu (VanderLippe, 2001). Cumhuriyet elitleri için mesele sadece jeopolitik bir yarışın ötesinde ideolojiler savaşı olarak görülebilirdi. Sosyalizmin öngördüğü ilkeler yeni kurulmuş Cumhuriyet'in inşa etmeye çalıştığı millet ve onunla bağlantılı milli ekonomiye tehdit oluşturabilirdi. Çünkü cumhuriyet elitleri topluma sınıf merkezli değil millet ekseninde bakıyorlardı. Yeni gelişmeye başlayan kapitalist sınıfın ve işletmelerin kontrolden çıkabilecek grevlerle ve bunun toplumsal semptomları ile mücadele edebilecek iktidar kapasitesi söz konusu değildi (Duman, 2018). O sebeple erken cumhuriyet dönemi dış politika yapıcılarını Sovyetlerle ideolojik birlikten ziyade pragmatist bir ilişki geliştirmeyi tercih ettiler. Batı bloğunun yavaş erimli olsa da ikiye ayrılacağı emareleri belirgindi. Bir yanda faşizm öte yanda liberalizm. Bu sebeple denge politikası yani büyük güçlerle ortak bir anlayış geliştirme temel politika olarak benimsendi.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışı Türkiye'nin coğrafi konumunu hem bir fırsat hem de sıcak bir tehdit haline getiriyordu. Türkiye'nin kritik jeopolitik alanlara çıkış kapısı olması bu açıdan önemlidir. Karadeniz, Akdeniz, Ortadoğu ve Kafkasya bölgelerinin ortasında bulunan Türkiye birbirini sınırlandırmak ve çevrelemek isteyen büyük güçlerin ortasında kalmıştı. Bu açıdan Türkiye'nin dış politika yapıcılarını ilgili ülkelere verebileceklerini vermek ve savaşın sonunda ortaya çıkacak tabloya göre ilgili kampa yönelik yeni bir strateji ortaya koyma hedefini benimsiyorlardı. Avrupa'da yükselen anti-semitizm, önem kazanan devletçilik ve lider kültü Türkiye iç siyasetinde de yankılandı. Savaşın sonuna kadar Türkiye iç siyaseti muhalif aktörlere kamusal alanda genişletici açılımlar yapmaktan uzak durdu. Tek partili hayatın getirmiş olduğu kısıtlayıcı ve tek tipleştirici uygulamalar 1950'lere kadar devam edecekti.

1950'ler Türk dış politikasında Soğuk Savaş'ın nasıl algılandığına dair önemli ipuçları veren bir dönemdir. Bu süreçte iktidarda Demokrat Parti olmuş ve başat yöneticileri anti-komünist cepheleşmeye destek vermişlerdir (Matiç, 2017). Türkiye bu dönemde Batı bloğu ile eşgüdümlü bir dış politikanın taşıyıcısı olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile ülke içinde ve dışında anti-Sovyet cepheleşmenin kritik bir parçası olduğu söylenebilir. Türkiye'nin Kore Savaşı'na aktif katılımı bu sürecin önemli bir yansımasıdır (Yaman, 2006). Bu dönemi ilginç kılan bir diğer gelişme Ortadoğu'da yükselişe geçen Arap milliyetçiliğinin karizmatik liderler eliyle ve irredentist bir politikanın tatbiki yoluyla Türkiye'yi tehdit etmesiydi (Matiç, 2017; Murat, 2012). Suriye ve Mısır'da yükselişe geçen bu politik akım Türkiye'nin güney sınırları olmak üzere bir coğrafi tehdidini beraberinde getiriyordu. Bu hareketin taşıyıcıları Bağlantısızlar Hareketi'ne mensup olmakla birlikte SSCB'nin bölgedeki uyduları haline geldiler. Böylece Türk yönetici elitleri için sosyalizm sadece ülke içinde oluşan bir tehdit değil aynı zamanda coğrafi bütünlüğünü tehdit etmeye malik bir fikir akımıydı. Bayar ve Menderes'in Ortadoğu'da NATO'ya müzahir bir coğrafi blok oluşturma hedefleri Irak'ta ve Suriye'de rejim değişikliğiyle akamete uğradı (Yılmaz, 2017). Aynı zamanda Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturmaları Ankara'nın İsrail ile yakınlaşmasında başat faktörler olarak öne çıkacaktı. Nasirizm ve Baasçılık bölgede ABD ile yakın ilişki kuran ülkeler için tehdit oluşturuyordu. Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkeler yükselen sosyalizm ve milliyetçilik karşıtı bu fikirle kendi milliyetçi akımlarını ve aynı zamanda bu fikirle mücadele edebilecek dini oluşumları desteklediler (Birol Başkan, 2021). Arap coğrafyasında ve aynı zamanda Türkiye'de Müslüman Kardeşler fikrinin ve oluşumunun yükselişe geçmesinin arkasında yatan bu jeopolitik ve ideolojik faktörlerdir.

Türkiye 1970'ler ve 1980'ler boyunca düşük yoğunluklu fakat etkisi her geçen gün artan sol ve sağ ideolojik kampların şiddetli eylemlerine sahne oldu. Sürdürülebilir hükümetlerin kurulamaması, dar ideolojik çekişmelerin ulusal gündemi meşgul eden sorunlara çözüm üretilmesi konusunda engel teşkil etmesi ve asker-sivil ilişkilerinin periyodik biçimde gerginlikler sonucu yönetilememesi Türkiye'yi kronik krizlere soktu. Türk dış politikasında önemli bir gelişme ise Kıbrıs meselesinde müdahil olmasıdır.

1990'lar ise Türkiye'nin geçmiş dönemlerden kalan çok boyutlu krizlerinden aşması için dışa açılma politikalarını izlemesiyle hatırlanacaktır. 12 Eylül darbesinin ardından Türkiye'nin dış politikası öncelikle imajını düzeltmekle geçecekti. Bu önemliydi çünkü ekonomik

genişleme çabalarında Türkiye'nin hukuk devleti olduğunu ve reform patikasında ilerlediğini dış karar alıcılara göstermek gerekiyordu. Bu sebeple Türkiye Turgut Özal'ın yürütme erkinin başına geçmesiyle ekonomik liberalizasyon ve siyasi özgürlükler hızlı bir şekilde Türkiye'nin gündemine geldi (Öniş, 2004). Esasında küresel siyasetin yükselen eğilimleri Özal'ın politikalarını desteklemekteydi. ABD'de Reagan'ın ve Birleşik Krallık'ta Thatcher'in yükselişi ve bu ikilinin serbest piyasa yanlısı politikaları Türkiye'de de yankı bulmuştu. Korumacı ve devletçi ekonominin yerine piyasanın merkezde olduğu yeni anlayış Türkiye'de yükselişe geçiyordu. Bu ise günün sonunda Türkiye'de siyaseti de etkileyen bir aşamaya dönecekti.

Özal'ın son yılları ise Körfez Savaşı'nın etkilerini hem içeride hem dışarıda kontrol altına almakla geçecekti. Özal'ın ani vefatı ile Türkiye on yıl sürecek iç krizlerin etkisi altında siyasi rotasını bulmaya çalışacaktı. Türkiye'de siyasi istikrarsızlığın süreklilik halini alması yürütme erkine dair güvensizliği geniş toplum kesimlerine yaymaya başladı. Bu dönemde siyasi erkin zayıflığı yerleşik bürokrasinin dış politika alanında otonom hareket etmesine imkân tanımıştır. Hem askeri elitler öte yandan dışişleri kadroları Türkiye'nin dış politikasında başat aktörler olarak pozisyonlarını konsolide etmişlerdir. Siyasetçiler ve teknokratlar arasında açılan bu ilişki setleri sonrasında dışişleri teknokratlarına 'monşer' eleştirileri yükselecekti (SÖZCÜ Gazetesi, 2014).

Türkiye dış politikasının ABD ile geliştirdiği ilişkilerin yarattığı bir açmaz vardı. Türk yetkililer yoğun olarak mücadele ettikleri terör sorununa müttefiklerinden yeteri kadar destek almadığını düşünüyordu. Ulusal güvenlik problemlerinin yükselişi, bürokratların girift ilişkileri ve yıpranan siyasetçi figürü Türkiye'yi 2000'li yıllara taşıyordu.

2000'ler hem Türkiye'de hem de dünyada önemli gelişmelerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Küresel siyasette ilk şok 11 Eylül 2001'de ABD'nin New York kentinde bulunan Dünya Ticaret Merkezi binalarına yönelik terör saldırılarıyla (Leffler, 2005). Bu saldırılar sonucunda ABD'liler sınırlarına giren terör sorunuyla ilk kez yüzleşmiş oldular. Terörün kaynağının Ortadoğu (geniş anlamıyla) olduğuna dair ABD'li elitlerdeki fikir onları askeri müdahaleler yoluyla bu problemi yönetilebilir kılmaya itiyordu. Önce Afganistan sonra Irak'ın işgali bu tür bir anlayışın sonucuydu (Haass, 2013). ABD'nin Ortadoğu'ya müdahalesi genişlerken Türkiye siyaseti depremin ve ekonomik sorunların yarattığı krizlerin etkisi altında 2002 yılında seçimlere gitti.

2002 Kasım'da yapılan seçimlere göre Ak Parti mecliste elde ettiği çoğunluk sayesinde hükümet kurmayı başardı. Dışişleri Bakanlığına

gelen Yaşar Yakış ve ardından Abdullah Gül ile dış politika yapımcıları ABD ile iş birliği alanları aramış ve Avrupa Birliği ile ilişkileri tam üyelik marjında değerlendirmeye başlamışlardır. ABD'nin Irak'ı işgaline yönelik tezkere tartışmaları Ak Parti hükümetlerinin dış politikada önemli bir test olarak tarihteki yerini alacaktı (Türkmen, 2021).

ABD ve Avrupa Birliği merkezli giden dış politikada eylem ve söylem devamlılığı esasında bir önceki hükümetten devralanmış gibiydi. Hükümet iki alandaki ilişkileri geliştirmeye odaklanıyordu (Çalış & Metkin, 2017). Bu da dış politikada revizyonist bir eğilimi değil restorasyonist bir anlayışı öne çıkarıyordu. Avrupa Birliği ile ilişkilerin ekonomi, hukuk ve siyasi alandaki reformlara sirayet etmesi Türkiye'ye yönelik yaklaşımı olumlu bir gündemin parçası haline getirmiştir. Türkiye izlemiş olduğu politikalar sebebiyle bir 'model' tartışmasının merkezinde yer alacaktı. Türkiye'de görülen siyasi değişim ve yaratmış olduğu pozitif ortam bölgenin birçok ülkesi için geçerli bir kural olabilirdi. Bu tartışmalar entelektüel seviyede sürdürülse de 2010'lu yıllara gelindiğinde Türkiye kendisini kontrolden çıkan bir toplumsal hareketliliğin ortasında dış politikasını yeniden yapılandırmaya çalışırken bulacaktı.

Arap Baharı Sonrası TDP

2010'lu yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ekonomik hoşnutsuzlukların ivmelendiği toplumsal hareketlilikler ortaya çıktı (Demirtaş, 2014). Birçok ülkede rejim değişikliği gözlemlenirken diğerlerindeyse sistem kendisini muhalefet bileşenlerine karşı daha otoriter hale geldi (Brownlee, 2015). Özetle Arap Baharı ile rejim değişikliğine giden ülkeler ve gitmeyen ülkeler olarak ayrıştırmak mümkün oldu. Türkiye ise dış politikasında önceki dönemlerden farklı olarak bölgede vuku bulan süreçlere müdahil olma pozisyonunu benimsedi (Tugal, 2012). Çünkü iç politikada güçlü ve karizmatik bir siyasi lider inşası dış politikada da bu durumun yeniden üretilmesini zorunlu kılıyordu. Tunus'ta başlayan gösteriler sonrasında kitlesel halk hareketliliğinin mevcut iktidarlarının karşısında yer alması ilgili ülkelerde toplum sözleşmesinin yeniden kurulacağına dair beklentileri arttırdı. Toplum sözleşmesinin yeniden kurulması ile devletin ilgili ülkelerle ilişki sistematığının yeniden ele almasını da doğuruyordu. Çünkü mevcut rejimlerin ilişki sistematiği oldukça şahsi ve ailesel işlerle sınırlanmıştı. Bu dış ilişkilerde toplum faktörünü temel ve belirleyici bir özne olmaktan uzaklaştırıyordu. İktidar değişikliklerinin zincirleme olacağına dair inanç Türk dış politika yapımcılarını bölgesel gelişmelere

eklemlenme ve aktif rol üstlenme noktasında teşvik etti. Başkan Obama'nın bölgeye yaklaşımı ve olası siyaset değişiklikleri olumlama da önemli bir faktör olarak görülebilir. Hem iç dinamiklerin hem de dış destekleyicilerin sayesinde Türkiye Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da potansiyel revizyonist politikalarını icra edebileceği verimli bir ortam bulduğunu düşündü (Esber, 2017).

Türkiye'de 2010'lu yıllarda siyasetin manevra alanını genişletmek Başbakan Erdoğan için önemliydi. Avrupa ve Amerika ile gerginleşen ilişkilerin yarattığı kısıtlayıcı küresel siyaset ortamına alternatif bir hat açma ihtiyacı hissediliyordu. Özellikle Avrupa ve ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde demokratikleşme merkezli siyasi çıpayı sürekli öne alması bu açıdan bölgesel ilişkileri gündemin ilk sırasına almayı zorunlu kılıyordu. Erdoğan içine iç siyasette dış politik başarıların seçmen nezdinde yadsınamayan bir güdüleyici fikri baskındı.

Muhafazakâr seçmen içinse sınırları aşan coğrafi, psikolojik ve siyasi eklemleme çabaları değerlidir (Çinkara, 2023b). Din kardeşliği, ümmet olma fikri ve mazlumların yanında olma gibi kavram setleriyle özetlenebilecek bu psiko-sosyal durumlar Erdoğan'ın dış politika açıklamalarının toplumsal kaynaklarını içermektedir. Erdoğan için Libya, Mısır ve Tunus gibi ülkelerle iş birliğini temin etmenin yolu Türkiye'nin gelecekteki askeri, jeopolitik ve ekonomik çıkarları için önem teşkil etmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin oluşan yeni fırsat pencerelerinden yararlanması gerekmektedir. Bu da Türkiye'nin Libya'ya ve Tunus'a gecikmeli ve temkinli desteğinin yerine Suriye ve Mısır'da aktif bürokratik, ekonomik ve toplumsal desteğe bırakmıştır. Bu politika değişiklikleriyle Türkiye'de hükümet Mısır ve Suriye'de olan bitenlere hassasiyet geliştirmeye başlamıştır. Uzun süren Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesi ve ardından seçimle işbaşına gelen Muhammed Mursi'nin iktidarı ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmış oldu.

Mursi'nin iktidara gelmesi Müslüman Kardeşler örgütünü veya hareketini tekrar bölgesel güvenliğin merkezine taşımıştır. Bölgede toplumsal ayaklanmalara şüphe ile bakmaya başlayan aktörler konsolide olmaya başlamışlardır. İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin başını çektiği bu koalisyon bölgede statükonun devamı için aktif siyaset yürütmüşlerdir. Türkiye ise kendisiyle benzer jeopolitik tahayyüle sahip Katar ile ortak bir cephe oluşturmaya başlamıştır. Bu iki ülke bölgede revizyonizme olan ihtiyaç için aktif olarak çalışmışlardır. Türkiye'nin Katar ile iş birliği Suriye ve Libya sahasında somut biçimde görülmüştür. Bölgesel siyasetin statüko yanlıları ve revizyo-

nizm isteklileri arasında ikiye bölünmesi süreci İran'ın genişleyen nüfuz alanları dolayısıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. Esasen Türk Dış Politikası'ndaki radikal makas değişikliği Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı sonrasında Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları yeniden almasıydı. Bu savaş Azerbaycan, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri yeni bir düzleme oturttu (Tuna & Çinkara, 2021). Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren bölgede sorunlu bir ilişkiye sahip olan Türkiye ve İsrail'in geliştirmiş olduğu bu stratejik işbirliği zamanla yerini diplomatik ilişkilerde normalleşmeye bırakmıştır. Bu noktada İsrail'in İbrahim Anlaşmaları neticesinde Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn gibi bir dizi Körfez ülkesiyle diplomatik ilişki tesis etmesi Türkiye'nin kendi pozisyonunu gözden geçirmeye zorlamıştır (Çinkara & Coskun, 2023).

ABD Başkanı Donald J. Trump'un seçilmesi genelde Ortadoğu'da özelde ise Türk Dış Politikası'nda yeni arayışların başlangıcına yol açmıştır. Türkiye'nin Arap Baharı'nda eklemlediği dış politika ve onunla eş güdümlü iç politika repertuarının değişmesinin bu döneme rastladığı söylenebilir. Halihazırda Katar ve Körfez'in başat ülkeleri olan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki sorunlar da 2017 El-Ula Zirvesi ile aşılacaktı (Kabalan, 2021). Trump'un Ortadoğu'ya ve Türkiye'ye yaklaşımı güvenlik perspektifinin ötesinde fakat bunu da içeren ekonomik merkezli bir dinamikten hareket ediyordu (Yglesias, 2019). Suudi Arabistan'ın bol finansal kaynakları Başkan Trump'un ekonomiyi yerleştirme (coğrafi ve kültürel) politikasını destekleyebilirdi. Bu sebeple Başkan Trump Suudi Arabistan'la ilişkileri sıkı tutarken bölgenin diğer ülkelerini de benzer dinamiklerle yönlendirmeye çalıştı. Trump'un açtığı pragmatist yol Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail ve Mısır'la olan ilişkilerinde yeni sayfa açmasına da imkân tanıdı (Altunışık, 2020).

Türkiye, 15 Temmuz 2016 sonrasında devleti yeniden yapılandırma sürecine girdi. Bu süreçte daha çok içeriye yönelen Türk dış politikası için öncelik ulusal güvenlik sorunlarını yönetilebilir bir düzeye çekmekti. Bu sebeple dış politik söylem de bu yeni duruma yönelik olarak yeniden yapılandırılmaya başlandı. FETÖ, PKK/PYD, DEAŞ gibi bir dizi ulusal güvenlik sorunu teşkil eden örgütün yerel ve küresel uzantılarıyla mücadele Türkiye'nin ikili ve taraf olduğu kuruluşlarla ilişkilerinde öncül parametre haline dönüştüğü söylenebilir. Ayrıca Arap Baharı'nın ivmelendirdiği fikirlerin ve toplumsal sektörlerin etkisinin sönümlenmesiyle bu açıdan sorunlu ilişkiler geliştirilen ülkelere istihbarat diplomasisi aracılığıyla yaklaşıldığı görüldü (Seren, 2022). Bunun tercih edilmesinde Türkiye'nin dış politikasının jeopolitize olması ve bununla bağlantılı olarak güvenlik boyutunun her geçen gün

ağırlığını hissettirmesidir. Türkiye bu yeni süreçle Arap Baharı sonrası sürece bölgesel siyaset düzeyinde eklenildi (Çinkara, 2023b).

Arap Baharı'yla ivme kazanan fikirlerin, değerlerin ve hareketlerin Mısır'daki askeri darbe ile Mursi'nin indirilmesi sonrası farklı bir rotaya girdiği söylenebilir. Bölgesel düzlemde Körfez ülkelerinin artan nüfuzu bunun bir göstergesidir. Konvansiyonel Arap başkentlerinin etkisini yitirmesi bunun karşısında Körfez ülkelerinin öne çıkması yeni döneme dair ipuçları da vermektedir. Bu gelişim esasında Türkiye'nin yeni dış politikası için de oldukça önemlidir. Çünkü Türk dış politikası için Ortadoğu'ya dönük temel yaklaşım Müslüman olma durumunun bir uzantısıydı. Kimliğin bu geniş etkisiyle ilişkilere güçlü bir psikolojik çıpa eklenmiş oluyordu. Fakat Arap Baharı sonrasında Müslüman Kardeşler hareketine gösterilen tepki bu hareketin temsil ettiği fikirlerin ve siyasi stratejilerin de dışlanmasına yol açtı (Willi, 2015). Bunun sonucunda ümmet kardeşliği ve Müslüman olmanın kolaylaştırıcı etkisi yerine milli kimliklerin teşvik edildiği bir faza geçildi. Suudi Arabistan'da net bir şekilde görülen bu sosyal eğilim ülkenin temel gündemini ülkenin bölgesel ve küresel siyasette öncü olmasını kolaylaştıracak şekilde yeniden ele alındı. Esasında dünyanın birçok yerinde görünürlük kazanan milliyetçi, sağ ve popülist siyasi kültür Arap baharı sonrasında yerel dinamiklerin kaynaştırmasıyla Ortadoğu'da da görülmeye başlandı.

Milli kimliklerin ulus ötesi kimliklerin yerini alması süreci elit merkezli politikaların bir uzantısı olarak görülmektedir. Bu noktadan sürecin toplumsal dinamiklerinin zayıf veya yetersiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Suudi Arabistan'da özelinde bakılırsa genç, kadın ve eğitilmiş nüfusun Velihaht Prens Muhammed Bin Selman ve onun teknokratik ekibi etrafında şekillenen politikaların destekçileri olduğu düşünülebilir (Çinkara, 2023a). Fakat bu duruma içerik veren ve ona kamusal alanda görünüm kazandıranın elitler olduğunu söylemek mümkündür. Milliyetçiliğin yükseldiği bir ülkede dış politikanın nasıl şekilleneceği önemli bir sorudur. Bu sorunun diğer bir yönü Türk dış politika yapıcılarının 2010'lu yıllarda algıladığı ve ona göre bürokratik, insan ve ekonomik kaynakları mobilize etmeye çalıştığı durumun kökten ve radikal biçimde değişiklik göstermeye başlamasıdır. Bu sebeple Arap Baharı sonrası Ortadoğu fenomeni yeni ve dinamik bir görünüm arz etmekte ve Türk dış politikasını da buna uygun bir şekilde yeniden ayarlama sürecine gireceğini beklemek olasıdır.

2020'li yıllarda Türkiye'nin ihtilafı olduğu bir dizi Ortadoğu ülkesiyle yeni bir ilişki sistematığı geliştirmeye çalıştığı görüldü. Birleşik

Arap Emirlikleri, İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır ile ilerletilen bu süreç esasında Türk dış politikasının Arap Baharı sonrası geçişinin kritik bir momentiydi. Bu süreçte her ülkeyle farklı bir gündemin takip edildiği görülse de ilgili ülkelerin (Mısır'da darbe süreci sonrası) Arap Baharı süresi boyunca statükocu bir dış politika izledikleri söylenebilir. Türkiye'de dış politika yapıcılarının rota değişikliğinde bölgesel toplumsal dinamiklerin yön değişimi ve siyasi liderliklerin farklı yaklaşımları kadar Türkiye içerisindeki ekonomik dengelerin niteliği de önemlidir. COVID-19 krizi sonrası ülkenin maliyesinde artan harcamaların hızlandırdığı enflasyonist ortam dış finansmana olan ihtiyacı arttırmıştır (Hayatsever vd., 2023). Bu sebeple Körfez merkez olmak üzere ilgili ülkelerdeki finansal kaynakların bir kısmının Türkiye'ye yönlendirilerek finansman ihtiyacının temini önem kazanmıştır. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile yenilenen ilişkiler bu minvalde okunabilse de İsrail ve Mısır ile olan ilişkilerde farklı dinamiklerin devrede olduğu söylenebilir. İsrail ile Mavi Marmara, 'One Minute' ve Kudüs merkezli tartışmaların gölgesinde ikili ilişkiler 2010'lu yıllar boyunca gerilmişti. İkili ilişkiler diplomatik düzeyde oldukça düşük ve kapalı ilerlese de ekonomik hacim ve turizm sektörü bu eğilimlerden etkilenmediği görüldü. İsrail ile olan anlaşmazlık İsraili elitler için 1950'lerde iki ülke arasında kurulan stratejik ittifakın güncel anlamını yitirdiğine dair bir görüşü yaygınlaştırdı (Baş, 2018). Bu sebeple İsrail, Güney Kıbrıs, Yunanistan ve Mısır olmak üzere Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye karşı yeni bir cepheleşme kurulmaya başlandı (Reuters, 2020). Türkiye ise Doğu Akdeniz'de ilgili ülkelerin açmış olduğu bu yeni jeopolitik hatta karşılık olarak Mavi Vatan Doktrini'ni askeri ve siyasi olarak benimsemiş oldu (Gürdeniz & Arslan, 2018; Polat & Sungur, 2019). Neticede ülkeler arası bu yeni cepheleşme mücadelesi bir noktada dengeye geldi ve İsrail ve Türkiye arasında ortak bir anlayışa varıldı (Yarar, 2022). Türkiye İsrail'le olan ilişkilerini sadece jeopolitik eksenden ele almaktadır. İsrail'in ABD siyaseti içerisindeki etkin ve özgün konumunu yansıtan İsrail Lobisi aracılığıyla Rusya ile gelişen ilişkiler sonucunda edinilen S-400 savunma sistemleri ABD-Türkiye ikili ilişkilerini yeni bir rasyonaliteye kavuşturmak istemektedir (Cumhuriyet, 2022). Bu sebeple ABD sistemi içerisinde önemli olan yasama organı üzerinde İsrail Lobisi aracılığıyla bir ağırlık merkezi yaratmak istemektedir. İsrail ile yenilenen ilişkilerin motivasyonunda Doğu Akdeniz ve ABD ile ilişkiler önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Mısır ve Türkiye arasındaki ilişkileri Türkiye'nin Mısır'da Arap Baharı boyunca Müslüman Kardeşleri desteklemesi ve sonrasında askeri darbe sonucunda bu yapının illegalleştirilmesi sonucunda ikili ilişkilerin soğuduğu gö-

rülmüştür. Fakat iki ülke arasında Libya ve Doğu Akdeniz’de ortaklık kurmanın kendilerinin ulusal güvenlikleri açısından tercih edilebilir olduğu düşünülünce ilişkilerde yeni bir döneme adım atılmış oldu (Akpınar & Ziada, 2023).

Sonuç

Türk dış politikasında dönüşümü anlamlandırmak için siyasi konjonktürün değişen dinamiklerine ve bölgesel ve küresel düzeyde yükselen jeopolitik basınçlara bakılabilir. Bu şekilde dış politikanın ulusal çıkarlar etrafında şekillenen retorik ve pratiğinin özerkliği de sorgulanabilir.

Türkiye’de dış politika neden ani dönüşler ve radikal kopuşlar içinde yol almaktadır? Bu sorunun cevabı ulusal çıkarın yukarıda bahsedilen iki dinamik faktörün etkisiyle döngüsel şekilde yeniden yorumlanmasıdır. Karar alıcıların bürokratik süreçleri ve siyasal talepleri dengeleme arzuları ve etki edilmesi sınırlı bölgesel/küresel jeopolitik gelişmelere göre bunların uyumlaştırma zorunlulukları söz konusudur. Bu tavır dış politikaya ilişkin söylemleri iç siyasetin kullanışlı bir kaldıraç haline getirirken öte yandan bölgesel ve küresel jeopolitik gelişmeler ise bu sürecin etkisini azaltmakta hatta tam tersi istikamete doğru yönlendirmektedir.

Türkiye’de dış politikanın dönüşen bu işlevi ve anlamı Arap Baharı süreci ile netleşmiştir. Bu sebeple makalede Türk dış politikası bu bağlam içerisinde kronolojik bir ayrışma olarak Arap Baharı’na kadar olan süreci ve sonrasını ayırmaktadır. Arap Baharı süreci bölgesel ölçekte toplumların, liderlerin, devletin, siyasetin ve jeopolitiğin yeni anlamlarını öne çıkarmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da siyasi değişimin imkansızlığına dair ön kabul Tunus ve Mısır’da yaşanan halk hareketliliği ile yanlışlanmıştır. Toplumların siyasetin belirleyici öznesi olduğuna dair fikir Ortadoğu özelinde de kabul görmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkelerin Ortadoğu’da uyumlu tek adam liderleriyle çalışma önceliği yerini ilgili ülkelerdeki toplumsal aktörlere bırakmıştır. Devletlerin vatandaşlarına karşılıksız ödemeler yoluyla siyasal istikrarı sağlayabileceği düşüncesi sarsılmıştır. Devletlerin vatandaşlarıyla bu tek taraflı ilişkileri yerine yeni içerimleyici ideoloji ve kurumlara başvurması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunların yanında devletler arası ilişkiler de Arap Baharı ile yeni bir kamplaşmaya doğru yol almıştır. Arap Baharı sürecini destekleyen revizyonist ülkeler ve bunun karşısında mevcut durumun devamından yana olan statükocu güçler olarak bölünmeler görülmüştür. Türkiye ve Katar Arap Baharı sürecinde toplumsal faktöre önem vermiş ve bölgedeki siyasi değişiklikleri destekleyici bir

tutum almışlardır. Bunun karşısında Suudi Arabistan Krallığı, Birleşik Arap Emirliği ve İsrail ise statükocu bir tavırla bölgedeki değişimi engelleme ve bu değişimin ana aktörü olan Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nı Arap politik sisteminden bir ulusal güvenlik sorunu olarak dışlamaya başlamışlardır.

Türk dış politikası Arap Baharı'nın ortaya çıkardığı büyük değişimlere uygun olarak yeni bir dış politika eylemi ve söylemi geliştirmiştir. Bu noktada moral değerler ön plana çıkarılmış, dış politik söylemde devletler ve halklar ayırımına gidilmiştir. Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere bir yönüyle taraf olma arzusu ve bu pozisyonu yönlendirici kılmak için verilen uğraşlar bu dönemi diğerlerinden ayıran önemli bir gelişmedir.

Arap Baharı'nın sonrasına işaretleyen dönem ise Mısır'da Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin bir askeri darbe sonucu devrilmesi ve kısa bir ara dönem sonrasında ülkenin liderliğine Abdülfettah El-Sisi'nin geçmesidir. Ertesinde 2016 yılındaki ABD Başkanlık Seçimi sonrasında Donald J. Trump'un başkan olmasıyla Ortadoğu'da güç dengeleri statükocu güçler lehine gelişmeye başlamıştır. Trump İran ile müzakereleri durdurmuş, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımış ve İbrahim Anlaşmaları ile Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn başta olmak üzere bir dizi Arap ülkesinin İsrail ile diplomatik ilişki geliştirmesine ön ayak olmuştur. Tüm bu gelişmeler Türk dış politikasının Arap Baharı süresince geliştirdiği retorik, uyguladığı politika ve iletişim içinde olduğu toplumsal gruplar kümesinin anti-tezi olmaya başlamıştır. Körfez Arap ülkelerinin Katar ile yaşadığı gerginliğin El-Ula Zirvesi ile sonuçlanması sonrasında Türkiye'nin yeni süreci rasyonelleştirmek ve uyumlaşmak seçeneği ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu amaçla Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır ile ilişkiler normalleştirilmiş ve liderler düzeyinde görüşmeler başlamıştır.

Kaynakça

- Acun, F. (2007). Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(15), Article 15.
- Akpınar, P., & Ziada, D. (2023, Ağustos 29). *Putting Egypt-Turkey relations on a sustainable footing*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/putting-egypt-turkey-relations-sustainable-footing>
- Altunışık, M. B. (2020, Temmuz 17). *The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities* [Text]. IAI Istituto Affari Internazionali. <https://www.iai.it/en/publicazioni/new-turn-turkeys-foreign-policy-middle-east-regional-and-domestic-insecurities>

- Baş, A. (2018). 1958 TÜRKİYE-İSRAİL PERİFERİK ANLAŞMASI. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(20), Article 20.
- Birol Başkan. (2021). *The Politics of Islam: The Muslim Brothers and the State in the Arab Gulf*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/j.ctv282jkkz>
- Bordo, M. D., Goldin, C. D., & White, E. N. (1998). *The defining moment: The Great Depression and the American economy in the twentieth century*. University of Chicago Press.
- Brownlee, J. (2015). *The Arab Spring: Pathways of repression and reform* (First edition.). University Press.
- Cassis, Y., Telesca, G., Cassis, Y., & Telesca, G. (Ed.). (2018). Financial Crises and the Public Discourse on Financial Elites: A Comparison between the Great Depression and the Great Recession. İçinde *Financial Elites and European Banking: Historical Perspectives* (s. 0). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198782797.003.0002>
- Cinkara, G., & Coskun, B. (2023). Mapping the Genesis of the Abraham Accords: Elite Preferences, Rising Nationalism, and the Quest for Political Stability. İçinde *Insight (Turkey)* (C. 25, Sayı 2, ss. 63-77). SET VAKFI İktisadi İşletmesi, SETA VAKFI. <https://doi.org/10.25253/99.2023252.5>
- Clavin, P. (2000). *The great depression in Europe, 1929-1939*. St. Martin's Press.
- Cumhuriyet. (2022, Ağustos 24). *ABD Dış İlişkiler Konseyi'nden Türkiye-İsrail ilişkileri analizi: Yahudi lobisi destek verecek*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/abd-dis-iliskiler-konseyinden-turkiye-israil-iliskileri-analizi-1973364>
- Çalış, Ş. H., & Metkiön, K. (2017). ALGI VE YANILGI: AB NORMATLARI, TÜRKİYE'NİN ÜYELİĞİ VE AK PARTİ'NİN ROLÜ. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(2), Article 2. <https://doi.org/10.29228/mjes.52>
- Çinkara, G. (2023a). Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da Teknokrasi, Milliyetçilik ve Yeni Ekonomi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), Article 36. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1261909>
- Çinkara, G. (2023b). TÜRKİYE'DE POLİTİK ELİTLERİN DÖNÜŞÜMÜNDE MİLLİYETÇİLİĞİN JEOPOLİTİK ÇERÇEVESİ HAFIZA, KİMLİK VE MEKAN. *Akademik Hassasiyetler*, 10(21), Article 21. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1234614>
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da devlet ve iktidar* (ilk bs). Metis Yayınları.
- Duman, M. (2018). SSCB Tehlikesi Karşısında, CHP Hükümetlerinin Karşı Propaganda Aracı Olarak Sansür Faaliyetleri (1945-1950). *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(1), Article 1.

- Erol, M. S., & Ozan, E. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Gazi Akademik Bakış*, 4(8), Article 8.
- Esber, F. (2017, Aralık 6). *The problem of Turkish revisionism*. Arab News. <https://www.arabnews.com/node/1204976>
- Gürdeniz, C., & Arslan, T. (2018). *Mavi vatan yazıları* (1. bs). Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Haass, R. N. (2013). The Irony of American Strategy: Putting the Middle East in Proper Perspective. *Foreign Affairs*, 92(3), 57-67.
- Hayatsever, H., Sezer, C., & Karakas, B. (2023, Temmuz 11). Turkey sets new Western tilt in foreign policy as economy weighs. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-sets-new-western-tilt-foreign-policy-economy-weighs-2023-07-11/>
- Holocaust Encyclopedia. (2022, Ağustos 4). *The United States: Isolation-Intervention*. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-united-states-isolation-intervention>
- Kabalan, M. (2021). The Al-Ula GCC Summit: An End to Gulf Rivalry or Just Another Truce? *Insight Turkey*. <https://www.insightturkey.com/commentaries/the-al-ula-gcc-summit-an-end-to-gulf-rivalry-or-just-another-truce>
- Kallis, A. (2019, Eylül 6). *Destroying parliaments leads to war – just look at history*. The Conversation. <http://theconversation.com/destroying-parliaments-leads-to-war-just-look-at-history-123034>
- Klapsis, A. (2014). Economic Crisis and Political Extremism in Europe: From the 1930s to the Present. *European View*, 13(2), 189-198. <https://doi.org/10.1007/s12290-014-0315-5>
- Leffler, M. P. (2005). 9/11 and American Foreign Policy*. *Diplomatic History*, 29(3), 395-413. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2005.00491.x>
- Matiç, U. (2017). *Ortadoğu krizlerine yönelik Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası* [İstanbul Üniversitesi]. [http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/detailnonmodal/ent:\\$002f\\$002fSD_ILS\\$002f0\\$002fSD_ILS:1998513/one?qu=ORTADO%C4%9EU+KR%C4%B0ZLER%C4%B0NE+Y%C3%96NEL%C4%B0K](http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/detailnonmodal/ent:$002f$002fSD_ILS$002f0$002fSD_ILS:1998513/one?qu=ORTADO%C4%9EU+KR%C4%B0ZLER%C4%B0NE+Y%C3%96NEL%C4%B0K)
- Murat, T. (2012). Mısır'da nasır dönemi Arap milliyetçiliğinin bölge yönetimlerine etkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101(200), Article 200.
- Obstfeld, M. (2017, Haziran 26). *Assessing Global Imbalances: The Nuts and Bolts*. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2017/06/26/assessing-global-imbalances-the-nuts-and-bolts>
- Oran, B. (2010). *Turkish foreign policy, 1919-2006: Facts and analyses with documents*. University of Utah press.

- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Polat, S., & Sungur, S. (2019). *Mavi vatan için jeopolitik rota* (6. Basım: Ekim 2019). Kaynak Yayınları.
- Reuters. (2020, Ocak 2). Greece, Israel, Cyprus sign EastMed gas pipeline deal. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBN1Z10R5>
- Seren, M. (2022). MİT'in Dönüşümü: İstihbarat Diplomasisi, Operasyonel Açılım, Proaktif Strateji. *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat-mitin-donusumu-istihbarat-diplomasisi-operasyonel-acilim-proaktif-strateji>
- SÖZCÜ Gazetesi. (2014, Temmuz 6). *Erdoğan: Bunlar monşer*. <https://www.sozcu.com.tr/2014/genel/erdogan-bunlar-monser-550060/>
- Tugal, C. (2012). Democratic Janissaries?: Turkey's role in the Arab spring. *New Left Review*, 76(76), 5-26.
- Tuna, O., & Çınkara, G. (2021, Temmuz 20). *The Potential for Azerbaijani Mediation of Turkish-Israeli Relations*. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/potential-azerbaijani-mediation-turkish-israeli-relations>
- Türkmen, M. (2021). 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), Article 1.
- VanderLippe, J. M. (2001). A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II. *The Historian*, 64(1), 63-80.
- Willi, V. J. A. (2015). *The fourth ordeal: A history of the society of the muslim brothers in egypt, 1973-2013* [ProQuest Dissertations Publishing]. <https://search.proquest.com/docview/2001174421?pq-origsite=primo&accountid=9703>
- Yaman, A. E. (2006). Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması. *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(37), Article 37. https://doi.org/10.1501/Tite_00000000061
- Yarar, E. (2022, Mayıs 4). *Turkey-Israel rapprochement opens co-op doors in several areas*. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/turkey-israel-rapprochement-opens-co-op-doors-in-several-areas>
- Yglesias, M. (2019, Eylül 17). *Donald Trump and Saudi money, explained—Vox*. Vox. <https://www.vox.com/policy-and-politics/2019/9/17/20868358/donald-trump-saudi-money>
- Yılmaz, H. (2017). Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), Article 2.